

CHARLES SANDERS PEIRCE (1839–1914), az amerikai pragmatizmus egyik megalapítója, a John Hopkins Egyetem tanára, életében, más kutatókhoz hasonlóan, szintén nem kapott elismerést. A pragmatizmust pszichológiai alapról felépítő William Jameszel együttműködésben logikai háttér alapján dolgozott, és – jóval Saussure előtt – ő vezette be a szemiotika kifejezést is. Jelelmélete a jelek pragmatikai elmélete, azaz szemléletmódjáról jelentős helyet kapott a használat ténye. A modern szemiotika ma is küzd hagyatékaival. A könyvet sosem írt, munkái rendezetlen feljegyzések formájában maradtak fenn. A szemiotikai alapfogalmak közül azonban sok Peirce munkáira vezethető vissza. Rövid szövegünkben munkássága legismertebb elemét, a jeltipológiát mutatjuk be.
Forrás: *A jel tudománya*. Szerkesztette Horányi Özséb és Szépe György. Budapest, 1977. Gondolat Kiadó, 38–41.

JELTIPOLÓGIA

A JEL

45. Bármilyen jel, ami valami mást (*értelmezőjét*) arra készíti, hogy olyan tárgyra utaljon, mely maga (a jel) is utal (*tárgyára*). Ily módon az értelmező is jellé válik, és így tovább ad infinitum.

Nem kétséges, hogy az értelmes tudatnak fontos szerepe van ebben a sorozatban. Ha az egyik más utáni értelmezők sora véget ér, a jel legalábbis tökéletlen marad. Amennyiben az egyedül tudatban meghatározott értelmező eszme nem határoz meg külső jelet, hanem ez a tudat megsemmisül vagy másképpen teljesen elveszti az emlékezetét, illetve a jel bármely más jelentéssel bíró hatását, akkor teljesen kimutathatatlanná válik, hogy valaha is létezett ez az eszme az illető tudatban. Ebben az esetben pedig nehezen lehet megérteni, hogy bármit is jelenthetett volna annak az állítása, hogy a szóban forgó tudat valaha is teret adott ennek az eszmének, hiszen ez az állítás az eszme értelmezője lenne.

46. A jel lehet ikon, index vagy szimbólum. Az *ikon* olyan jel, mely magán viseli azt a jegyet, amely jelentést ad neki, még akkor is, ha tárgya nem létezik – mint például a mértani vonal helyettesítő ceruzavonás esetében. Az *index* viszont olyan jel, amely azonnal elvesztené az őt jellemző tulajdonságát, amint tárgya semmivé válnék, noha nem veszítené el azt akkor, ha nem lenne értelmezője. Erre példa az olyan anyagdarab, amelyen a lövés jeleként apró golyó nyomát lehet észrevenni, mert a lövés nélkül nem volna benne lyuk, a lyuk viszont tagadhatatlanul benne van akár lövésnek tulajdonítja valaki, akár nem. Végül a *szimbólum* az a jel, amely értelmező híján elvesztené azt a jellegzetességét, amely őt jellé teszi. Ezt példázza bármely beszédaktus, amelynek csak annyiban adott a jelentése, amennyiben ennek az alapján értik meg.

INDEX

47. Indexnek nevezzük azt a jelt vagy ábrázolást, amely tárgyára nem azért utal, mert hasonló hozzá, illetőleg analógiát mutat vele, vagy olyan általános jegyekkel társítható, melyek történetesen e szóban forgó tárgyban is megtalálhatók, mint inkább azért, mert dinamikus (és ezen belső térbeli) kapcsolatban van mind az egyedi tárggyal, mind annak az érzékeivel, illetőleg emlékezetével, aki jelként veszi igénybe.

Tényállást soha nem lehet megállapítani anélkül, hogy valamely jelet ne használnánk indexként. Ha *A* azt mondja *B*-nek: „– Tűz van!”, *B* azt fogja kérdezni: „– Hol?” Ekkor *A* szükségképpen indexhez folyamodik, még akkor is, ha csak azt szándékozik válaszolni, hogy valaha a létező világegyetemben, a múltban vagy a jövőben. Másképpen csak annyit mondana, hogy létezik a tűz eszméje, ami viszont nem hordoz információt, mert ha nem volna már eleve ismert.

akkor a „tűz” szó érthetetlen volna. Ha *A* ujjával a tűzre mutat, ujja dinamikus kapcsolatban van a tűzzel, éppúgy, mintha önműködő tűzjelző közvetlenül mozdította volna abba az irányba. Ugyanakkor az ujj kézzel *B* szemét is, hogy abba az irányba forduljon, figyelmét oda összpontosítja, és megérteti vele, hogy kérdésére választ kapott. Ha *A* így felel: „– Innen kilencszáz méternyire”, az „innen” szó index, mert pontosan ugyanakkora ereje van, mintha energikusan a földre mutatott volna. Mi több, a „méter” szó – noha általános osztályhoz tartozó tárgyat helyettesít – közvetve ugyancsak index jellegű, mivel maguk a méterrudak is a parlament által elfogadott mértékegység jelei; és nem azért, mert hasonló tulajdonságaik vannak – a kis rúd jellemző tulajdonságai, amennyire meg tudjuk figyelni, nem különböznek a nagy rúdétól –, hanem azért, mert ténylegesen vagy virtuálisan mindegyiket hozzáérték az eredeti darabhoz, és bizonyos dinamikus műveleteknek vetették őket alá. Valahányszor látjuk egyiküket, a társítás kényszere különböző tapasztalatokat idéz fel elménkben, ám mindig valami meghatározott hosszúságú dologhoz kapcsoljuk őket, noha lehetséges, hogy nem gondolunk rá: ez a mértékegység anyagból készült rúd. Az itt számba vett észrevételek azt a feltételezést kelthetik az olvasóban, hogy az indexek kizárólag tapasztalati tárgyakra utalhatnak, és így nem használhatók a tiszta matematikában, amely eszmei alkotásokkal foglalkozik, tekintet nélkül arra, hogy ezek valahol megvalósultak-e vagy sem. De a matematikus képzeletbeli építményei, sőt az álmok is annyira közel állnak a valósághoz, hogy bizonyos mértékű állandóság jellemzi őket, következésképpen egyedenként ismerhetők fel és azonosíthatók. Röviden szólva, a megfigyelésnek létezik egy olyan csökevényes formája, amely saját elménk alkotásaira irányul – a megfigyelés szót abban a teljes értelmében használva, amely bizonyos fokú állandóságot és kvázivalóságot tételez fel abban a tárgyban, amelyhez alkalmazkodni kíván. Ily módon tehát arra kell következtetnünk, hogy az indexek teljesen nélkülözhetetlenek a matematikában. Ezt a felismerést megelőzően minden törekvés csődöt mondott amely a hármas, illetőleg magasabb összefüggések logikáját szabályokba foglalni, míg e felismerés azonnal megadta a kulcsot a kérdéses probléma megoldásához. Az algebrában használt, sajátosság nélküli közönséges betűk mind indexek, akár a geometriai alakzatokhoz csatolt *A*, *B*, *C* stb. betűk. Az ügyvédek és mindazok, akiknek bonyolult ügyet kell pontosan megfogalmazniuk, betűket használnak az egyedek megkülönböztetésére. Ezek a betűk pusztán tökéletesített vonatkozó névmások. Míg tehát a mutató és a személyes névmások a hétköznapi használatban „valódi”, addig a vonatkozó névmások „csökevényes indexek”, mert noha esetlegesen és közvetve létező dolgokra is utalhatnak, közvetve csak olyan képekre kell utalniuk, melyeket korábbi szavak hoztak létre az elmében.

48. Az indexeket három tulajdonsággal lehet megkülönböztetni a jelek vagy ábrázolások más típusaitól: nincs jelentéssel telített hasonlóság a tárgyak és az indexek között: az indexek egyedekre, egyedi egységekre, egységek egyszeri társulásaira vagy egyszeri folytonosságokra utalnak; végül vak kényszerrel irányítják a figyelmet a tárgyukra. Nehéz, sőt talán lehetetlen a teljesen tiszta indexre példát találni, mint ahogyan olyan jelet is nehéz vagy lehetetlen felmutatni, amelyből teljesen hiányzik az index jelleg. Lélektanilag az index működése az összefüggésre és nem a hasonlóságra épülő társítástól vagy értelmi műveletektől függ.

SZIMBÓLUM

A szimbólum olyan jel, amelyet pusztán vagy főleg az a tény tesz jellé, hogy jelként használják és értik meg, függetlenül attól, hogy természetes-e vagy konvencionális ez a szokás; tekintet nélkül azokra az indítékokra, melyek eredetileg szabályozták a kiválasztását. Arisztotelész több ízben ilyen értelemben használta a *Συμβολον* szót a *Peri hermeneiász*ban, a *Sophistici elenchiben* és másutt.

Szegedy-Maszák Mihály fordítása